

upravo pisanje *ije* protivno fonološkomu pravopisnom načelu. Politička pak bojazan znači također zapravo nešto suprotno – ako je endehaški režim uzeo iz hrvatske tradicije nešto što je inače dobro i vrijedno, onda to nije postalo samim time loše i nevrijedno. To bi u stvari značilo nacifašističkim i kvistlinškim režimima priznavati monopol na vrijednosti iz nacionalne tradicije. I na koncu, pisanje *ie* ne bi se u nas temeljilo na prošlostoljetnoj tradiciji, jer iz nje ne bismo uzeli druga, zaista morfonološka rješenja, nego samo oznaku za dvo-glasnik, koja se ujedno poklapa s pretežnom europskom praksom, što bi i bio glavni motiv.

Sažetak

Dalibor Brozović, sveuč. prof., Leksikografski zavod, Zagreb

UDK 801.4:808.62, znanstveni članak

primljen 24. 6. 1998., prihvaćen za tisak 22. 9. 1998.

Reflex of Early Croatian Long *Yat* in Croatian Graphy

Standard Croatian has accepted the jekavian speech of Dubrovnik, but some points have continued presenting problems. One such is the writing of replacement of the Early Croatian *yat* in a long syllable. For a long time there was no unity over what the replacement stood for: the sound group *ije* or the diphthong *ie*. As a result, their graphic representation was either an *ě* (the so-called "horned e"), an *ie* or *ije*. The general agreement today favors the diphthong *ie*, so the author advocates the spelling "ie".

GLASOVI *je/e* IZA POKRIVENOGA *r*

Stjepan Babić

Prikazujući *Hrvatski pravopis* dr. Ivo Pranjković iznosio je samo prigovore, najčešće neopravdane.¹ Opširno sam mu odgovorio u *Jeziku*,² ali sam o pisanju *je* iza glasa *r* rekao samo najnužnije obećavši da ću posebnim člankom pokazati problem u cjelini. Ovime izvršavam svoje obećanje.

Pranjkovićev prigovor iznio sam u *Jeziku* u cjelini³ pa ga ne bih ovdje ponavljao, navest ću samo bitno. On piše:

1 Republika, 5-6, Zagreb, 1995., str. 184.-193.

2 God. 43., Zagreb, 1995., str. 57.-72. i 1996., str. 108.-118.

3 N. dj., str. 66.

“U vezi s jatom moram reći i to da nikako ne smatram opravdanim pisanje *je* umjesto *e* iza tzv. pokrivenog *r*... Uvedenu novost pravopisci opravdavaju time što su se i prije ‘čak i u posebno brižljivo pisanim tekstovima javljali likovi sa *j*’ (45). Tvrdim da to naprosto nije točno.” Ja sam to ukratko obrazložio prije Pranjkovićeva prigovora,⁴ ali je on svoj članak vjerojatno napisao prije izlaska moga pa nije mogao znati za nj.

Odmah moram reći da Pranjković ima potpuno krivo kad kaže da je uvođenje pisanja *je* iza *r* novost i da skupa *krje* nije bilo i u brižljivo pisanim tekstovima. To je novost samo za onoga tko ne poznaje ni hrvatski jezik ni njegove priručnike. Želim li to pokazati, moram poći poizdaljega i biti opširan jer problem nije jednostavan ni takav kakvim ga Pranjković želi prikazati.

Pisanje glasova na mjestu nekadašnjega glasa *jat* zadaje našem pravopisu velikih problema. No to nije problem samo pisanja nego i izgovora. Iako smo se danas složili da je književni izgovor na mjestu dugoga *jata* dvoglasnički, o književnom izgovoru na mjestu kratkoga *jata* iza *r* ako je ispred njega koji zatvornik jedva da što znamo. Kako se nitko nije bavio njegovim izgovorom, to nam ostaje kao pravopisni problem, iako tu pisanje znači i kakav treba biti izgovor.

Problem je nastao tako što većina Hrvata nisu izvorno jekavci, a još manje ijekavci, nego su kao štokavci većinom ikavci, a u maloj mjeri (i)jekavci i ekavci s različitim osobinama kad su kajkavci i čakavci pa su se hrvatski preporoditelji kolebali treba li prihvatiti ikavski, ekavski ili (i)jekavski izgovor. Da bi u prvo vrijeme otklonili odluku, iz taktičkih su razloga uveli pisanje roga-toga *e* da bi svatko mogao čitati po svome, ali su ipak težili da to bude jekavski izgovor. To su učinili zbog dubrovačke književne jekavštine jer je dubrovačka književnost u to doba imala velik ugled. Tada je trebalo dokazivati da je hrvatska književnost veoma stara (J. Drašković je čak tvrdio da je starija od nje-mačke), da nije samo folklorne naravi, nego da ima i visokih književnoumjetničkih dometa. A dubrovačka je književnost imala na mjestu nekadašnjega *jata* u kratkim slogovima *je*, pa i iza *r* bez obzira bio ispred njega otvornik ili zatvornik, imala je čak i *mrježa*, *srjeća*, *vrjeća* da ostalo i ne spominjem. Dovoljno je čitati Marina Držića da se to zna.

Neću ovdje ulaziti u svu tu problematiku, pogotovu ne s dijalekatnoga gledišta, a ni s povijesnoga prije iliraca, reći ću samo da se u književnome jeziku stvorila određena praksa koja nije bila jedinstvena, u jednim se takvim riječima *j* iz *je* gubi, a u drugima ne gubi. Da bi bilo sve jasno, moram reći da imamo tri kategorije s takvim *r*. U jednoj *r* dolazi na početku riječi ili je ispred njega otvornik, npr. *rječnik*, *rječica*, *korjenčić*, *proturječiti*, nazovimo tu pojavu ne-

4 Pravopisne dvostrukosti u školi, Jezik, 41. godište, Zagreb, 1994., str. 141.-147.

pokriveno *r*. U drugoj ispred *r* doduše dolazi koji zatvornik, ali je ispred *r* morfemska granica, kao u riječima *odriješnica*, *odriješenje*, *razriješnica*, nazovimo to polupokriveno *r*. U trećih takve granice nema, kao u riječima *grjehota*, *grješan*, *pogrješka*, *strjelica*, *unaprjeđivati* i nazovimo to pokriveno *r*.⁵ Još je nešto izazivalo zabunu. Dok se nije razlikovala sinkronija od dijakronije ni književni jezik od dijalekta, zabunu su izazivali i primjeri kao *repa*, *rezati*, *breza*, *mreža*, *sresti*, *sreća*, *vreća*. Tu je nekada bio jat, što se lijepo vidi iz ikavskih likova *ripa*, *rizati*, *briza*, *mriža*, *srića*, *vrića*, a u književnom je jeziku ipak prevladalo *e*. Nije bilo spoznaje da je to u onim riječima koje nemaju alternaciju *ije/je* i kojima etimologija nije jasna, koje su, kad se suvremeni hrvatski književni jezik uzme sam za sebe, etimološki neprozirne riječi. To bi bila četvrta kategorija. Te kategorije djelovale su na različitost gubljenja *j*, ali ta razlika dugo nije bila uočena pa su odatle dolazile i neke nejasnoće.

Može se reći da danas problema s riječima u trima kategorijama gotovo da i nema. Problem je danas samo s pokrivenim *r*. Kao stručni problem nastao je to onda kad se počelo o njemu govoriti u jezikoslovnim djelima. Prvi put, koliko znam, spominje se u Bečkome književnome dogovoru, zapravo u prilogu uz taj dogovor. Naime u Bečkome književnome dogovoru piše ovo:

“Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno. (...) Po tom smo se složili, da se na onijem mjestima, gdje su po ovome narječju dva sloga (syllaba), piše *ije*, a gdje je jedan slog, ondje da se piše *je* ili *e* ili *i*, kako gdje treba, n. p. *bijelo*, *bjelina*, *mreža*, *donio*. A da bi svak lakše mogao saznati, gdje su po ovome narječju dva sloga, gdje li je jedan i gdje treba pisati *je*, gdje li *e*, gdje li *i*, zamolili smo svi ostali g. Vuka Stef. Karadžića, da bi napisao o tome glavna pravila, koja su dolje priložena.”⁶

U pravilima o južnome narječju Karadžić je, govoreći o zamjeni u kratkome slogu, napisao ovo:

“Poslije *r* izgovara se u ovom događaju kao *e*, n. p. *pred*, *preko*, *pretopiti*, *sreća*, *vreća*, *ždrebeta*, *jastrebovi*, i t. d. Istina da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao *rječit*, *grješnik*, *grješnica*, ali u Dubrovniku i u Crnoj gori govori se *grešnik*, *grešnica*, i t. d.”⁷

Koliko tu ima nepreciznosti, netočnosti, vidi se po tome što miješa riječi svih četiriju kategorija, ne misli valjda da se u južnome narječju govori ili da

5 Naziv potječe od I. Brabeca, ali on nedovoljno razlikuje pokriveno od polupokrivenoga *r*. Zbog kratkoće katkada ne ću govoriti o pokrivenom *r*, nego samo pisati *krje* ili *kre*.

6 Navedno prema *Tekst književnog dogovora i Glavna pravila za južno narječje*, Naš jezik, Beograd, 1950., str. 350.

7 Isto, str. 352.

treba govoriti *rečit* kad već u svome rječniku dobro razlikuje dijalekatnu upotrebu *rečit* i *rječit*. Što kaže da se u Dubrovniku govori *grešnik* i *grešnica*, to je ili neupućenost ili svjesno iskrivljavanje podataka jer je sigurno imao u rukama Stullijevo *Rječosložje* pa je tamo mogao naći obilje podataka za *grje-*. Iz Karadžićevih se riječi vidi da on nastoji da u takvim slučajevima prevlada *e*. No ostavimo njega i njegovo gledište, iako ono neće poslije biti bez utjecaja na hrvatsku normu i hrvatsku praksu, i pogledajmo hrvatske priručnike.

Najprije valja napomenuti da to pravilo nije moglo naći svoga odraza u djelima gdje se upotrebljavalo rogato *ě*, npr. 1850. u *Pravopisu jezika ilirskoga* Josipa Partaša.

Koliko mi je poznato, prvi je taj problem dao u pravilu Vinko Pacel 1864. g.⁸ U poglavlju *Pravila o dvoglasu ě = ě = Ě* (jeću) kaže da se kratak *ě* zamjenjuje sa *je*, ali iza *r* ako je ispred njega još koji suglasnik, gubi *j*.

Marcel Kušar ide Pacelovim stopama jer u knjizi *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* ima poglavlje *Zamjena staroslavenskom ě* u kojem izričito kaže da samoglasnik *e* zamjenjuje starinsko *ě* iza *r* ako je slog kratak. Ne spominje pokriveno i nepokriveno *r*, većina mu je primjera s pokrivenim ili polupokrivenim *r*, nema primjera tipa *rječit*, *rječnik*, ali ima "pogorelac, pogorelca, pogorelišta, ogorelišta, ogoretina." (Str. 34. i 35.) Ipak na str. 41. ima *pogrješka*, što neće biti tiskarska *pogrješka*.

Zanimljivo da to gledište nije naišlo na odjek u *Hrvatskome pravopisu* Ivana Broza iako je Kušarov pravopis izašao tri godine prije Brozova, Dubrovnik, 1889., i premda Broz u predgovoru 1. i 2. izdanju kaže da se služio Kušarovim pravopisom dodavši: "priznajem, da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakova kakova jest".⁹ Broz u pravilima ima dio o pisanju kratkoga *je*, ali problem pokrivenoga *r* tu ne spominje. U rječniku ima dvojako, u jednim primjerima ima *je*, a u drugim samo *e*. Tako ima *bezgrješan*, *grjehota*, *grjehovan*, *grjehovati*, *grješan*, *grješić*, *grješnica*, *grješnik*, *krjepak*, *krjepost*, *pogrješka*, *sagrješivati*, *sagrješenje*, *ukrjepljivati*, ali *bregovit*, *brestov*, *brežuljak*, *crepar*, *crepara*, *crepić*, *crepulja*, *drenić*, *drenov*, *opreka*, *pokrepa*, *potkrepljivati*, *potkrepa*, *potkrepljivati*, *Sremica*, *vremena*, *vremenit*, *vremenski*, *ždrebad*, *ždreban*, *ždrebeći*, *ždrebenca*... (navedeno prema 2. izdanju). Razumljivo je što sâm u predgovoru upotrebljava *pogrješka* (str. XII.), ali je zanimljivo da upotrebljava i *potkrjepljivao* (V.), *potkrjepljivati* (IX.) iako u rječniku ima samo *potkrepljivati*. Sigurno je da je na takvu Brozovu odluku djelovalo stanje u Karadžićevu rječniku jer on ima često jedno i drugo, ali često za lik sa *e* kaže da je istočno, a sa *je* južno. Koliko je na Karadžića djelovalo stanje u

8 *Naglas u rieči hrvatskoga jezika*, Književnik, I, Zagreb, 1864., str.117.

9 Navedeno prema II. izdanju, Zagreb, 1893., str. VIII.

njegovu materinskome govoru, a koliko u dubrovačkome, teško je reći bez posebna proučavanja, ali ako opet ostavimo Karadžića po strani, ovdje je potrebno naglasiti da i Stulli u *Rječoslozju* često ima dvojako.

Kad je Brozov pravopis preuzeo Boranić, on je u pravila unio pravilo da se iza *r* gubi glas *j*, ali je ostavio i dvojstvo kad je napisao:

“U nekim riječima ostaje *j* iza *r*; na pr. prema *grijev*: *grješnik, pogriješka...*; prema *riječ*: *rječit, rječnik...*; prema *rijedak*: *rjeđi, prorjeđivati...*; prema *strijeljati*: *strjeljač, nadstrjeljivati*; prema *riješiti*: *rješavati, rješidba...* Koje riječi valja pisati s *j*, koje li bez njega, one su naznačene ostrag u rječniku.”¹⁰

Tako je ostalo i do posljednjega, šestoga Broz-Boranićeva izdanja iz 1915.

Za Broz-Boranićevim pravopisom poveo se Milovan Gavazzi u *Pravopisnome rječniku s pravopisnim pravilima*, Zagreb, 1906. i 1921. Tu ima obilje likova tipa *bezgrješan, grjehota, grješan, grješić, grješnica, grješnički, grješnik...*

Kad je Boranić u kraljevskoj Jugoslaviji sam preuzeo izdavati pravopis, 1921. u *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* potpuno je proveo gubljenje *j* iza pokrivenoga *r*. U pravilima ne spominje primjere s polupokrivenim *r*, ali u rječniku daje i takve primjere bez *j*, *razrešenje, razrešivati, razrešnica, razrešljiv*, osim ako riječi s *j* nisu različite kao *razređivati* prema *razrediti, razrjeđivati* prema *razrijediti*. I tako je ostalo u svih deset (jedanaest) izdanja njegova pravopisa. Iznimka su bile imenica *ogrjev* i glagoli *modrjeti* i *pomodrjeti* koje su u svim izdanjima imale taj lik osim u 10. izdanju gdje je prva okrenuta u *ogrev*, a glagola *modrjeti* nema, kao ni *pomodrjeti*, ali je uz *pomodriti* dano tumačenje: *prelazno i neprelazno*.¹¹

Zašto je Boranić prešao na strogo provođenje likova bez *j*, danas možemo samo nagađati, najvjerojatnije je to učinio pod Maretićevim utjecajem. Maretić u velikoj gramatici u 1. izdanju piše:

“Iza *r* prelazi *ě* u *e* u južnom govoru; ali taj zakon nije do kraja izveden.” I sad navodi i jedne i druge primjere.¹² U 2. je izdanju nešto promijenio, ide više prema opisu, ali je u biti ostalo isto.¹³

U osnovi tako ima i u prvim izdanjima školske gramatike,¹⁴ ali je poslije

10 Navedeno po Četvrtome (nepromijenjenome) izdanju, Zagreb, 1906. Iz tih se primjera vidi da Boranić ne razlikuje pokriveno od nepokrivenoga *r*.

11 Na 10. izdanju ništa ne piše o priređivaču, ali mi je prof. Jonke rekao da je to izdanje priredio Novak Novaković.

12 *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899., str. 104. i 105.

13 Zagreb, 1931., str. 55.

14 *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1899., str. 8., 3. izdanje pod naslovom *Hrvatska ili srpska gramatika*, Zagreb, 1906., str. 33., 4. izd., Zagreb, 1913., str. 32. i 33., 7. izd., Zagreb, 1923.

promijenio svoje gledište pa npr. to pravilo u 7. izdanju glasi:

“U kratkim slogovima iza *r* južni govor mjesto *je* obično ima *e*. Tako je na pr. *bregovi, vremena, sredina, srednji, uvreda, vredniji*. Samo u nekoliko riječi iza *r* stoji *je*: *gorjeti, rješavati, rješenje, starjeti (ostarjeti), rječica* (t. j. mala rijeka), *rječit, rjeđi, rječnik, starješina*.” (Str. 43.)

Kao što primjeri pokazuju, Maretić ima *je* samo iza nepokrivenoga *r*, a primjere koje je prije navodio s *je*, više ne spominje. Vjerojatno je imao na umu Karadžićevo pravilo napisano za Bečki književni dogovor. Oboje je vjerojatno utjecalo i na Boranića, a možda i političke prilike u kraljevskoj Jugoslaviji.

U hrvatskome pravopisu F. Cipre, P. Guberine i K. Krstića, koji je odmah na početku NDH napisan, složen i prelomljen, ali nije tiskan zbog Pavelićeve odluke o uvođenju korijenskoga pravopisa, daje se pravilo o gubljenju *j*, ali se dodaje: “Ali ni to nije uvijek. Tako se uobičajilo pisati: *pogrješka, strjelica* i još neki primjeri koje vidi u rječniku.” (Str. 15., § 66.) U rječniku nalazimo još *bezgrješan, bezgrješnost, crjepar, crjepara, crjepić, crjepovlje, drjemovan, grjehota, grješan, grješnik, strjelimice, strjelomet, strjelovit, strjeljač, strjeljački, strjeljana, strjeljivo, vrjedniji, vrjednoća, vrjednosnica, vrjednota, ždrjebanje, ždrjebati, ždrjebeći, ždrjebica, ždrjebčanik, ždrjepčić* i dvojako (malo nejasno) jer ima *ždrjebad: ždrebadi, ždrjeban: ždrebna, ždrjebešće: ždrebešćeta*.¹⁵

Korijensko pisanje iz 1942. pravilo izriče tako da *j* dolazi iza nepokrivenoga i polupokrivenoga *r*, a iza pokrivenoga daje dvostruka rješenja: u izvedenica od riječi *brieg, briest, crievo, driem, priek, triebiti, vrijeme, ždriebe* i *ždrieb* *j* se gubi, a ostaje u izvedenica i složenica od *criep, grieh, striela, vriedan*. Razlog za takvu podjelu nije dovoljno jasan, ali se može pretpostaviti težnja da pravilo bude određeno.

U *Hrvatskome pravopisu* iz 1944. pravilo o ostajanju *j* suženo je samo na izvedenice od riječi *grieh*.

Novosadski je pravopis prihvatio uglavnom Boranićevo pravilo: iza nepokrivenoga i polupokrivenoga *r* dolazi *je*, iza pokrivenoga *e*, pa i *modreti* i *pomodreti*, *ogrev* dopustivši i *ogrjev*. On je otvorio put i daljem prodoru ekavskih likova u jekavskome tekstu dopuštanjem likova *prenos, prevoz, prelaz, prelom, prepis, preći* i dr.

Anić-Silićev pravopis slijedio je uglavnom novosadski pravopis, pa ima i *prelom, prenos, prevoz, preći, modreti, ogrev* i *ogrjev*.

I u gramatikama je to pitanje prikazivano različito. Već sam spomenuo kako

¹⁵ Taj pravopis imam u fotokopijama. Uskoro će biti objavljen pa će biti svakomu dostupan.

je bilo u Maretićevima, a ovdje bih samo dodao da sličan opis u velikoj Maretićevoj gramatici ima i Blaž Jurišić u *Nacrtu hrvatske slovnice* iz 1944. On daje pravilo da iza suglasnika *r* kratko *ě* daje *e* kao kod ekavaca, zatim kaže:

“To pravilo nije dosljedno provedeno, pa tako ima dosta riječi, u kojima se *ě* iza *r* govori i piše kao *je*.”

Pošto je naveo riječi s nepokrivenim *r*, kaže:

“Običnije se govore sa *je* nego sa *e* i ove rieči: *grjehòta; grjěšan; grjěšnica; grjěšnik; pògrjěška; korjěncić; strjělica; strjěljač; nadstrjeljivati*.”(Str. 69.)

Kad je tako u pravopisima i gramatikama, onda se tako može očekivati i u rječnicima, već prema naravi rječnika, opredjeljenju pojedinih autora prema njihovu školovanju, jezikoslovnim i političkim pogledima i odnosu prema važećem pravopisu. Kako rječnika ima mnogo, nisam išao provjeravati u većem opsegu, nego samo neke važnije i u osnovnim crtama.

Prvi je jasno AR. On kao povijesni rječnik zbog Dubrovčana mora imati mnogo likova s *krje*, a to provjeravanje i potvrđuje. Ipak se i u njemu daje određena prednost likovima sa *kre*, s obzirom na natuknicu, izbor likova u obrađivačevu tekstu, navođenjem primjera i sl., ali i u njemu nalazimo obratno, npr. natuknice *Lovrenac, oprečnost* i *opreka* upućene na *Lovrjenac, oprječnost* i *oprjeka, a oprječenje* i *oprječica* i nemaju natuknice bez *j*. A taj je dio obradio upravo Tomo Maretić.

Zanimljiv je u tome pogledu *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik* J. Dayrea, M. Deanovića i R. Maixnera zato što je drugi autor Dubrovčanin, a ipak nemaju likove sa *krje*. To je zato što su se držali Boranićeva pravopisa, kako i sami kažu u predgovoru. Rječnik MH nema ni spomena likovima s *krje*, a kao dokumentirani rječnik trebao bi, ali on i inače iz ideoloških razloga iskrivljuje stvarnost, a tako i Anić u *Rječniku hrvatskoga jezika* jer osim što je svoj rječnik radio prema RMH, držao se i svoga pravopisa čak i u 3. izdanju. Zato je ovdje dobro spomenuti rječnik danas s pravom cijenjenoga autora, a prilično neovisnoga od vladajućih političkih struja svoga vremena, na kojega u tome pogledu nije mogao utjecati pravopisni priručnik, a to je *Rječnik hrvatsko-talijanski* Dragutina Parčića, treće izdanje iz 1901. Evo što u njemu nalazimo:

bezgrjěšan, bezgrjěšnost, brjegovit, v. bregovit, brježnjača, v. briežnjača, brježuljak, v. brežuljak, crjepar, v. crepar, crjepara, v. crepara, crjepovit, v. crepovit, crjevad (maccheroni), *drjenik, v. drenik*, riječi s *grje-* upućuje na *gre-*, *krjepak, v. krepak, krepkost, a krepost, v. krjepost, modriti, nadstrjeljivati, ogrjev, ogrjevalo, pomodriti, potrjeba, v. potreba, srješevina, strjelanka, strjelica, streljač, v. strjeljač, strjelomet, v. strelomet, vrjednoća, v. vriednost*.

Ovaj bi pregled bio nepotpun kad ne bismo prikazali stanje u jezičnoj praksi, i to ne u najnovijoj, nego u nešto starijoj jer najnovija, nakon dopuštenja likova sa *krje* samo pokazuje da su likovi sa *krje* danas veoma široko prihvaćeni.

Tomo Maretić u svojim djelima ima ih često. Evo samo nekoliko primjera: *pogrješan*, *Jezik. slav. p.*, 230., *pogrješka*., isto, 181., *Istorija hrv. prav.* V. i 405., *Gram. h. j.*, 68., 75. *pogrješno*, *Gram. h. j.* 77.

I. Šarić, sarajevski nadbiskup, u svome prijevodu *Sv. pisma* ima često *krje*, npr. *grješnik*, 969., 1508., *pogrješka*, 1043. (navedeno po madridskome izdanju iz 1959.), a tako i u svome duhovnome priručniku *Kruh naš svagdanji*, Sarajevo, 1932., npr. *bezgrješan*, 336., *grješnik*, 6., 21., 45., *grješan*, 66., 67., 149., *pogrješka*, 85., 86., 270., 332., *strjelica*, 314.

Ivša Bošnjak Dragovački, slavonski pisac i rođeni ikavac, ima 1940. u *Pomlađenim panjevima najvrjedniji*, 8., *strjelovito*, 40., *strjelovit*, 85.

U zborniku novela hrvatskih književnika *Hrvatska književnost XX stoljeća*, Zagreb, 1942., knj. I. i II., ima obilje potvrda za takve primjere, npr.: *grjehota*, D. Šimunović *Duga*, M. Begović, 187., M. Hanžeković 45., 133., *grješana*, S. Kolar, 185., *grješnik*, M. Budak 93., I. Andrić 227., *pogrješka*, J. Leskovar, 35., M. Cihlar Nehajev, 360., S. Kolar, 130., *sprječavala*, M. Bego, 34. Nisam ispitivao koliko je izvorno tako, ali je veoma vjerojatno da jest.

Blaž Jurišić u svome *Dnevniku* ima *ogrješujemo*, 369., *pogrješka*, 31. i drugdje, *sprječava*, 81.

Gracijan Raspudić u svome prijevodu *Novoga zavjeta*, Zagreb-Sarajevo-Mostar, 1987., ima podosta primjera sa *je: crjepove* 179. (2x), *grješnim*, 447., *grješnik*, 178., *grješniku*, 348., *grješnika* 442., *pogrješana*, 447.

Skupio sam i mnoštvo drugih takvih pojedinačnih primjera od kojih kao potvrde abecednim redom navodim samo neke:

bezgrješan, *Bezgrješno začće*, *Danica*, kalendar, 8. prosinca za 1907., 1913. i 1920. godinu.

bezgrješno, Guberina-Krstić, *Razlike s. v neporočno*

grjehota, J. Ivakić, *Iz našeg sokaka*, Karlovac, 1905., 57., 59., Mara Švel-Gamiršek, *Šuma i Šokci*, Vinkovci, 1990., pretisak iz 1940., str. 154.

grješan, *Glasnik SI*, lipanj 1939., J. Truhelka, *Bogorodičine trešnje*, Zagreb, 1929., 64., J. Ivakić, n. dj. 75.

grješnica, Mara Švel-Gamiršek, n. dj., str. 52.

grješnik, *Glasnik SI*, rujanj 1937., str. 303., Guberina, *Jezik*, god. 43., 12., ali je tekst iz g. 1940., 442., Begović (podatak S. Ham), Iso Cepelić, n. dj., 123., Dante, *Pakao*, Zagreb, 1909. 104. prev. I. Kršnjavi, K. Šmid, *Stopedeset kratkih pripovijesti*, Zagreb, s. a., str. 101., Iso Cepelić, *Kroza smijeh i suze*, Vinkovci, 1994., str. 123., Maraković, *Žetva*, Zagreb, 1943., str. 157.

krjepak, Kukuljević, govor u Saboru; *Danica*, kalendar za 1913. u oglasu za Kanižličevu molitvenicu

krjepost, Begović (podatak S. Ham)

pogrješan, Guberina, *Razlike*, 1940., 11. i 12.

pogrješujemo, Sv. Jeronim, *Izabrane poslanice*, prev. Ivan Marković, 75 *pogrješka*, V. Bukovac, *Moj život*, 114., – V. Desnica, *Proljeća Ivana Galbe* (piše Z. Mužinić), P. Guberina, *Razlike* 11., 20., – S. Ivšić, *Akc. u gram. M. A. Reljkovića*, 1. 5. 10d., – V. Jagić, *Naš pravopis*, 7. (4x), – S. Ježić, *Život i rad F. K. F.* 100., – M. Kombol, 153., – J. Truhelka, n. dj., 37., 38., 39., – V. Nikolić, *Pred vratima domovine*, knj. II., Pariz-München, 1967., str. 169., – A. Radić, *Sabrana djela*, XV., str. 21., – Ivan Dobravec Plevnik, *Tiskarska pogrješka* (naslov drame)

pogrješno, A. Radić, *Sabrana djela*, XV., str. 21., S. Ivšić, *Izb. dj.* 256.

strjelica, Kozarac, *Mrtvi kap.* 39., Dante, *Pakao*, Z, 1909., 95., prev. I. Kršnjavi, Begović (podatak S. Ham)

strjelimice, Tomić, *Melita*, 61. (u izd. 1994. strelimice 94.)

strjelovito, Kozarac, *Mrtvi. kap.* 1.

strjeljač, Iso Cepelić, n. dj., 109.

uvrjeda, uvrieda, Kozarac, *Mrtvi kap.* 41., V. Nikolić, HR, 3/95, 426. i 427. *vrjedniji, Misli i pravila za život*, Sarajevo, 1926., str. 9. (M. Vidović) 2x.

To su sve primjeri različitih pisaca iz različitih krajeva, različita obrazovanja, i to glavninom iz ovoga stoljeća, a prije 2. izdanja našega pravopisa.

Ovdje bismo mogli dodati da se mnoštvo potvrda sa *krje* može naći i kod bosanskih muslimana kako pokazuje Alija Isaković u *Rječniku bosanskoga jezika*. Zato u pogovoru ima kratko poglavlje *Zamjena staroga glasa Ъ (jata)* i u njemu piše:

“Brojni primjeri zamjene jata u bosanskome jeziku pokazuju da – poštujući ijekavski izgovor – treba odustati od (sadašnjega pravopisnog) favoriziranja ekavskih refleksa ovoga glasa i dati prednost oblicima: *ogrjev, prijedlog, prijevod, grješka, grjehot, sprječavati, strjelica*, a ne *ogrev, predlog, prevod, greška, grehota, sprečavati, strelica*, itd.”¹⁶ Kako su mnogi od tih muslimanskih pisaca ujedno i hrvatski pisci, mogao sam navesti i takve potvrde.

Sve je te potvrde bilo potrebno navesti da se pokaže kako je neopravdano Pranjkovićevo pobijanje naše tvrdnje da su se “i u posebno brižljivo pisanim tekstovima javljali likovi i sa j” i njegova odlučna izjava: “Tvrdim da to naprosto nije točno. Greške toga tipa bile su posve rijetke kod onih koji su bili koliko-toliko pravopisno pismeni (sam sam lektorirao ili korigirao stotine raznovrsnih tekstova, pa to mogu reći)...”¹⁷ Navedene potvrde pokazuju da je

16 Četvrto, dopunjeno i ispravljeno izdanje, Sarajevo, 1995., str. 386. U skladu s time i *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Halilovića, Sarajevo, 1996., ima često uspooredne likove *s je i e*, a slično i u svojoj knjižici *Pravilno – nepravilno u bosanskome jeziku – Gnijezdo lijepih riječi*, Sarajevo, 1996. Ovdje se može dodati da i *Crnogorski pravopis* Vojislava Nikčevića ima dubletne likove tipa grešnik i grješnik.

17 Republika, 5-6/1995., str. 187.

Pranjkovićeve tvrdnja bez temelja. Kad sam sebe uzima za dokaz, u polemici je bezvrijedno jer nije provjerljivo. Što nije zapazio više takvih primjera pa onda donio drugačiji sud, to je samo zato što nije pažljivo čitao ono što čita. Kao profesor hrvatskoga jezika morao je znati za stanje u priručnicima, a i za mnoge od navedenih potvrda jer se nalaze u djelima pisaca kao što su Maretić, Ivšić, Jonke, koje je čitao ili morao čitati, a za njih se ne može reći da su koliko-toliko pravopisno pismeni, da ne spominjem djela hrvatskih pisaca. Ako nije znao, znači da ne poznaje dovoljno predmet svoga proučavanja, ako je znao pa prešutio, još gore. Ovdje je važno napomenuti da bi se takvih primjera našlo i više da lektori nisu haračili po tekstovima hrvatskih pisaca pa među ostalim i preokretali *krje* u *kre*, npr. J. E. Tomić u *Meliti piše strjelica, strjelimice*, a u izdanju iz 1994. je *strelica, strelimice*. Ivana Brlić-Mažuranić piše *strjelica, grjehota, grješana*, a to priređivači okreću u *strelica, grehota, grešana*.¹⁸ S. Kolar u *Brezi* 1936. ima *grjehota*, str. 194., a u izdanju 1997. piše *grehota* (str. 301.). To samo primjera radi, ali ne treba više navoditi jer je gotovo sigurno da bi sustavno istraživanje pokazalo da takvih prekranja likova sa *krje* ima znatno više.

Pranjković je želio dokazati da smo htjeli uvesti neku neopravdanu novost, a mi smo dobro poznavali činjenično stanje i samo dopustili da svoju životnost pokaže nešto što je u naravi hrvatskoga jezika, što je silom potiskivano, ali potpuno potisnuto nikada nije bilo. Prema tome ta je dvostrukost uvedena zato da se hrvatski književni jezik može slobodno razvijati, da spriječimo lektorsko uklanjanje *j* iza pokrivenoga *r* i da slobodna upotreba pokaže koliko će ta pojednost biti prihvaćena u praksi. Sve to pokazuje kako je Ivo Pranjković ovome pitanju prišao veoma površno. Dakle da smo i sami uveli tu dvostrukost, bilo bi potpuno opravdano, a nismo je uveli na svoju ruku. Kad smo priređivali 2. izdanje, postupili smo prema odluci Jezičnoga povjerenstva MH koje je bilo pretežnom većinom za tu promjenu, petnaestak istaknutih jezikoslovaca od osamnaest. Odobrenje od ustanova od kojih smo zatražili prihvaćanje načela za izradu novoga izdanja nismo doduše dobili, ali to samo zato što je povjerenstvo smatralo da to pravilo treba provesti bez iznimke, dakle i *vrjemen*.¹⁹

Javljanje tolikih likova sa *krje* unatoč potiskivanju utjecala je težnja za jekavskim obilježjem hrvatskoga jezika pa se može reći da je protežiranje *kre* moglo nastajati i iz težnje da hrvatski književni jezik ima što više zajedničkih osobina sa srpskim iako je to teško dokazati, ali da je i toga bilo, dokaz je no-

18 To sam dokumentirano pokazao u *Jeziku*, 42., str. 75.

19 B. László u svojim radovima iza *r* dosljedno piše *je* pa i u riječima *odsprjednji, posrjednji, potrjebit(o), privrjemen(o), mrježa, mrježni, umrježavati*, v. npr. Pabirci redničkoga i obavještničkoga pojmovlja oko razumnih sustava, *Radovi Zavoda za informacijske studije*, knj. 5., Zagreb, 1993., str. 11.-73.

vosadski pravopis koji je protežirao likove sa *kre*. Može se slobodno reći da je uz stručne razloge i iz političkih teško prihvatiti likove kao *prenos*, *prelom*, *prevoz*, *preći*, *ogrev*, *modreti*, *pomodreti* pa tih likova nema ni u *Hrvatskome pravopisu* iz 1971., kad su njegovi autori inače pazili da što manje izazivaju hrvatskim osobinama.

Da smo uvođenjem dvostrukosti oslobodili jednu izrazitu jezičnu težnju i značajnu osobinu književnoga izgovora i pisanja, vidi se po velikoj prihvaćenosti u praksi. No to je druga tema.

Sažetak

Stjepan Babić, sveuč. prof. u m., Zagreb
UDK 801.4:808.62, znanstveni članak
primljen 1. 9. 1998., prihvaćen za tisak 22. 9. 1998.

Sounds *je/e* in the consonant group ending in *r*

As emphasized in the preceding article, Standard Croatian has accepted the jekavian speech of Dubrovnik, though some details reveal continuing vacillation. One of these features is the occurrence of both *je* and *e* after the consonant group ending in *r*. The author points out this vacillation in the Croatian norm and practice, emphasizing that in neither of them *e* had been the only choice.

PRVI HRVATSKI RUKOPISNI, VIŠEJEZIČNI, TERMINOLOŠKI I SLIKOVNI RJEČNIK – *LIBER DE SIMPLICIBUS*

Igor Gostl

Postoji više čvrstih naznaka prema kojima prvi hrvatski rukopisni rječnik prethodi Vrančićevu djelu čak za čitavo stoljeće i pol. Riječ je o mletačkom kodeksu iz XV. st., *Liber de simplicibus* (*Knjiga o ljekovitu bilju*)¹, prvom višejezičnom, terminološkom i slikovnom rječniku u Hrvata².

Prema tajnim recepturama u Mlecima, ondanjem svjetskom središtu proizvodnje lijekova, izrađivale su se, od ljekovita bilja kao sirovine, razne tinkture

-
- 1 Naziv *simplicibus* skraćena je od srednjovjekovnoga latinskog *medicamentum simplex*, što će u starotalijanskom dati i *semplici*, u značenju *ljekovito bilje*.
 - 2 Činjenica što je riječ o rukopisnom, a ne tiskom objavljenom rječniku, prvim hrvatske leksikografije – čini se gotovo suvišnim isticati – ne umanjuje važnost. Doba je to rađanja tiska u kojem su još uvijek rukopisi jedini put širenja obavijesti. U Mainzu je tek 1455. objavljen svjetski tiskarski prvijenac, tzv. Gutenbergova Biblija. U Mlecima prva je tiskom objavljena knjiga ugledala svjetlo dana istom 1469. (*Epistolae ad familiares* Marka Tulija Cicerona; tiskar Johannes de Spira).